Veranderingen in vriendschapsnetwerken tijdens de levensloop

Een toets van de paarsgewijze-afzonderingshypothese

Matthijs Kalmijn[1]

Summary

Changes in friendship networks over the life course: A test of the dyadic withdrawal hypothesis

The dyadic withdrawal hypothesis argues that friendship networks become smaller when people enter a cohabiting relationship and that friendship networks become more overlapping with the partner during the course of the relationship. This hypothesis has received fragmented support in earlier research and has not been tested in The Netherlands. A nationally representative data set is analyzed which includes information on the five 'best friends' of the respondent. A special feature of the data is that both partners were interviewed which allows us to check whether the friends reported by the respondent were also reported by the partner. In contrast to earlier studies, a broad set of life course stages is compared: single, dating, married (or cohabiting) without children, married with children, and the empty nest stage. Bivariate and multivariate results indicate that friendship networks become smaller over the life course, although these changes primarily occur when people start dating and enter wedlock. Later changes are dominated by a simple age effect. For overlap, the models show that the percentage of shared friends and the number of joint contacts increase over the life course. These changes do not occur, however, for friends that are reported as 'best' friends by both partners; they only occur for what can be called 'asymmetrically shared' friends.

1. Inleiding

Over het verband tussen huwelijks- en gezinsrelaties enerzijds en de omvang en samenstelling van persoonlijke netwerken anderzijds bestaan veel hypothesen. Een van die hypothesen stelt dat wanneer mensen trouwen of gaan samenwonen, zij zich meer gaan richten op de partner en daardoor minder contact hebben met hun netwerk, en vooral met de meer persoonlijke relaties in dat netwerk. Naarmate het huwelijk langer duurt, zouden mensen hun vrienden bovendien steeds minder vaak zonder de partner zien en zouden partners langzamerhand een gemeenschappelijke vriendenkring ontwikkelen. Kort gezegd, samenwonen leidt tot een kleiner en meer overlappend vriendennetwerk, een fenomeen ook wel bekend als *dyadic withdrawal* ofwel paarsgewijze afzondering (Johnson & Leslie, 1982).

De paarsgewijze-afzonderingshypothese is om verschillende redenen interessant. Ten eerste zegt zij iets over de manier waarop het gezin in de samenleving staat. Uit historisch oogpunt kan de hypothese het beste worden geplaatst in de naoorlogse periode van gezinsindividualisering (Kooy, 1967). In deze periode zouden mensen zich steeds minder hechten aan de gemeenschap waar zij deel van uitmaken (de buurt, de kerk, de familie in brede zin), en zouden zij zich terugtrekken binnen de veilige haven van het zogeheten kerngezin. In de laatste decennia van de twintigste eeuw zou deze trend hebben plaatsgemaakt voor een verdergaand individualiseringsproces waarin mensen ook binnen het gezin losser van elkaar komen te staan (Lesthaeghe & Van de Kaa, 1986). In discussies over deze veranderingen spelen ook netwerken een rol. Kleine en overlappende vriendschapsnetwerken zouden kenmerkend zijn voor het gesloten en naar binnen gerichte gezin (Bott, 1957), terwijl grote en gescheiden vriendschapsnetwerken kenmerkend zouden zijn voor het open en individualistische gezin (Weeda, 1985).

Een tweede reden waarom de afzonderingshypothese van belang is, ligt in de theorievorming over huwelijksrelaties. Mede doordat de kans op echtscheiding zo sterk is toegenomen, bestaat er op theoretisch terrein steeds meer aandacht voor de vraag op welke manieren partners in het tegenwoordige huwelijk aan elkaar vast zitten (Huber & Spitze, 1988; Brines & Joiner, 1999; Kalmijn, Bernasco & Weesie, 1999). Uitgangspunt hierbij is dat de meer traditionele en asymmetrische afhankelijkheden op economisch terrein aan kracht hebben ingeboet doordat steeds meer gehuwde vrouwen zijn gaan werken. Ook in juridische zin zijn afhankelijkheden tussen levenspartners sterk verminderd doordat een groot deel van de paren ongehuwd samenwoont. Naast economische en juridische afhankelijkheden zijn er echter ook belangrijke sociale bindingen tussen partners. Gemeenschappelijke kinderen zijn waarschijnlijk het belangrijkste voorbeeld hiervan, maar ook gemeenschappelijke contacten in het netwerk kunnen afhankelijkheden tussen de partners creëren. Overlappende netwerken zijn dus te zien als een voorbeeld van een afhankelijkheid op sociaal terrein en het is in die zin dat ze voor de bestudering van huwelijksrelaties van meer algemeen belang zijn (Kalmijn & Bernasco, 2001).

De paarsgewijze-afzonderingshypothese is getoetst in zowel sociologische als sociaal-psychologische studies. Sociologische studies richten zich op de levensloop en maken bijvoorbeeld vergelijkingen tussen alleenstaanden, gehuwden zonder kinderen en gehuwden met kinderen (Fischer & Oliker, 1983; Moore, 1990; Hurlbert & Acock, 1990; Van der Poel, 1993; Diewald, 1993; Munch, McPherson & Smith-Lovin, 1997). Deze studies hebben het voordeel dat zij zich richten op de bevolking als geheel. Nadeel is dat zij alleen gegevens hebben verzameld over de omvang en samenstelling van individuele netwerken, niet over de mate van overlap in het huwelijksnetwerk.

Sociaal-psychologische studies richten zich vooral op relaties onder jongeren en maken bijvoorbeeld vergelijkingen tussen mensen met en zonder verkering en tussen mensen met een meer of minder ver gevorderde lat-relatie (Johnson & Leslie, 1982; Milardo, 1982; Parks, Stan & Eggert, 1983; Rusbult, 1983; Surra, 1985; Fischer, Sollie, Sorell & Green, 1989; Kim & Stiff, 1991). Het voordeel van deze studies is dat zij wel gegevens hebben over de mate van

overlap in het netwerk van partners; het nadeel is dat ze gebaseerd zijn op kleine en selecte groepen van (jonge) respondenten, veelal universiteitsstudenten.

Welke evidentie bestaat er tot dusverre voor de paarsgewijze-afzonderingshypothese? Sociologische studies laten zien dat gehuwden gemiddeld minder vrienden hebben dan alleenstaanden (Moore, 1990; Van der Poel, 1993; Diewald, 1993) en dat er binnen de groep gehuwden een negatief verband bestaat met de duur van de relatie (Fischer & Oliker, 1983). Sociaal-psychologische studies vinden over het algemeen dat het aangaan van een relatie en het vaster worden van die relatie samenhangen met een minder frequent contact met vrienden (Johnson & Leslie, 1982; Surra, 1985; Fischer e.a., 1989). Met het hechter worden van de relatie blijkt ook de overlap in het vriendennetwerk van respondent en partner groter te worden, zoals wordt afgelezen aan de frequentie waarmee mensen contact hebben met de vrienden van hun partner (Milardo, 1982; Kim & Stiff, 1991) en aan de mate waarin men die vrienden aardig vindt (Parks, Stan & Eggert, 1983).

In dit artikel wordt de afzonderingshypothese getoetst met behulp van data die de voordelen van sociologische en sociaal-psychologische designs combineren. Deze data zijn afkomstig uit het survey 'Huishoudens in Nederland', een landelijk representatief survey onder alleenstaanden en samenwonende paren (Weesie, Kalmijn, Bernasco & Giesen, 1995). In dit survey is een groot aantal vragen gesteld over 'de beste vrienden' die mensen hebben. Bijzonder aan de gegevens is dat er vragen zijn gesteld over de mate waarin de vrienden gemeenschappelijk zijn met de partner. In samenwoonrelaties zijn de partners bovendien op identieke wijze ondervraagd zodat we kunnen nagaan of de vrienden die door de ene partner worden genoemd, ook door de ander zijn genoemd. Daarnaast hebben de gegevens betrekking op een relatief groot deel van de levensloop. De gegevens laten niet alleen vergelijkingen toe tussen de door sociologen bestudeerde fasen in de levensloop, maar kunnen ook worden gebruikt om een onderscheid te maken tussen jongere alleenstaanden met en zonder een lat-relatie, zoals in de sociaal-psychologische onderzoeksliteratuur gebruikelijk is. Omdat vrijwel alle eerdergenoemde studies afkomstig zijn uit het buitenland, is deze bijdrage tevens te zien als een eerste toets van de hypothese voor de Nederlandse samenleving.

2. Theoretische argumenten voor paarsgewijze afzondering

Volgens de paarsgewijze-afzonderingshypothese treden er drie effecten op. Ten eerste wordt verwacht dat er meer overlap ontstaat in de contacten die mensen hebben. Meer concreet houdt dit in dat de contacten met de eigen vrienden vaker in het gezelschap van de partner zullen plaatsvinden en dat men de eigen vrienden derhalve minder vaak alleen ziet of spreekt. Ten tweede zal men een deel van de vrienden van de partner ook als eigen vrienden gaan beschouwen. In dit geval is er niet alleen overlap in het contact, maar ook overlap in de affectie die men voor de ander heeft. Ten derde wordt verwacht dat het netwerk krimpt. Ondanks het feit dat de mogelijkheid voor contact na het trouwen groter wordt – de twee afzonderlijke netwerken van de huwelijkspartners komen immers bij elkaar – wordt verwacht dat respon-

denten minder contacten onderhouden met hun vrienden en gemiddeld minder vrienden hebben dan in de situatie waarin ze nog alleenstaand waren. Bovenstaande veranderingen treden niet alleen op na het aangaan van een relatie, maar zouden ook optreden naarmate de relatie langer duurt.

In de literatuur zijn veel argumenten naar voren gebracht ter verklaring van deze veranderingen. Deze argumenten kunnen worden ingedeeld in drie principes: het concurrentieprincipe, het balansprincipe en de werking van sociale normen. Sommige van deze principes hebben vooral betrekking op de mate van overlap in het netwerk, terwijl andere vooral betrekking hebben op het totale aantal contacten, en dus op het krimpeffect.

Het concurrentieprincipe stelt dat de partner en vrienden met elkaar concurreren (Johnson & Leslie, 1982). Vriendschaps- en partnerrelaties vervullen immers deels dezelfde behoeften en doen beide een beroep op iemands tijd. Op grond hiervan zou men kunnen verwachten dat er sprake zal zijn van krimp, in de zin dat beide partners minder tijd besteden aan hun (eigen en gezamenlijke) vrienden. Deze verandering zal het sterkst optreden nadat men een relatie krijgt maar ook bij het samenwonen en kinderen krijgen kan er nog concurrentie bestaan.

Bovengenoemde veranderingen kunnen ten dele worden gecompenseerd door de eigen vrienden in aanwezigheid van de partner te zien. Hierbij moet men er echter rekening mee houden dat er nog een andere vorm van concurrentie bestaat. De partner brengt ook een netwerk in en de netwerken van de twee partners zullen met elkaar concurreren om de gezamenlijke tijd van het paar. Om die reden wordt verwacht dat de afname in de tijd die men zijn eigen vrienden alleen ziet, niet geheel gecompenseerd kan worden met de toename van de tijd die men die vrienden samen met de partner ziet. Deze gezamenlijke tijd moet men immers verdelen over de eigen vrienden en de vrienden van de partner. De tijd die men zijn eigen vrienden ziet neemt dus toch af.

Een tweede verklaring ligt in het balansprincipe. Volgens Heiders klassieke balanstheorie zouden driehoeksrelaties tussen personen (of tussen objecten) transitief moeten zijn. De afzonderlijke relaties in een driehoeksverhouding kunnen positief of negatief zijn, afhankelijk van de vraag of personen elkaar aardig vinden. Volgens de balanstheorie moet het product van deze drie relaties positief zijn en zal een negatief product spanning oproepen die tot verandering noopt. In de context van huwelijksrelaties kan dit principe betekenen dat iemand de vrienden van zijn of haar partner aardig gaat vinden of dat de partner zijn of haar vrienden laat vallen (Parks, Stan & Eggert, 1983). In beide gevallen wordt voorkomen dat het product van de drie relaties negatief is en wordt een potentiële bron van spanning dus weggenomen.

Terwijl het concurrentieprincipe iets zegt over de mate van overlap in het contact, zegt het balansprincipe iets over overlap in de affectie die men heeft. Partners zullen meer en meer dezelfde vrienden in hun netwerk krijgen. Bovendien voorspelt het balansprincipe dat er geen krimp zal zijn, in tegenstelling tot wat het concurrentieprincipe voorspelt. Men zal weliswaar een deel van de eigen vrienden verliezen, maar dit verlies wordt gecompenseerd door de vrienden die men via de partner erbij krijgt.

Een derde verklaringsprincipe ligt in sociale normen en verwachtingen uit de omgeving. In de samenleving bestaan sociale normen die enerzijds het gezamenlijk besteden van vrije

tijd bekrachtigen en anderzijds het hebben van een 'eigen' leven, los van de partner, veroordelen. Dergelijke gezinsnormen gelden voor bepaalde soorten relaties sterker dan voor andere (sterk negatief voor vrienden van het andere geslacht, sterk positief voor leden van de schoonfamilie), maar kunnen in algemene zin het gezamenlijk contact wel doen toenemen (Gerstel, 1988). Een hieraan gerelateerde gedachte is dat huwelijkspartners deels hun identiteit als paar kunnen bevestigen via gemeenschappelijke relaties met derden, zoals het samen ontvangen van bezoek of het gezamenlijk bezoeken van feestjes.

Het principe van sociale normen impliceert een toename in gezamenlijk contact vooral tijdens de beginfasen van de levensloop, zoals bij het krijgen van een relatie en na het samenwonen. Verder zeggen deze argumenten meer over overlap in de contacten dan over overlap in affectieve zin. De norm van gezamenlijkheid schrijft immers niet voor dat men de vrienden van de partner aardig vindt.

Veranderingen tijdens de levensloop zouden tot slot nog kunnen verschillen voor mannen en vrouwen. Hierbij is vooral het concurrentieprincipe van belang omdat de functies van vriendschap voor mannen en vrouwen niet hetzelfde zijn (Dykstra, 1990). Mannen zijn in hun vriendschappen over het algemeen meer gericht op het ondernemen van activiteiten terwijl vrouwen gemiddeld meer gericht zijn op praten en ook vaker emotionele steun bij elkaar zoeken (Aukett, Ritchie & Mill, 1988). Het is daarom van belang na te gaan in hoeverre deze functies door een huwelijkspartner kunnen worden vervuld en hoe dat verschilt voor mannen en vrouwen. Men zou verwachten dat vrouwen, vooral in meer traditionele huwelijken, de emotionele waarde van vriendschap minder goed via hun partner kunnen vervullen en dat er dus minder concurrentie tussen de partner en de vrienden zal zijn. In vergelijking hiermee zouden de functies die mannen waarderen in een vriendschap wat gemakkelijker via de partner kunnen worden vervuld. Bij mannen zou er dan meer concurrentie zijn tussen de partner en de vrienden.

3. Empirische analyses van paarsgewijze afzondering

In het landelijk representatieve survey 'Huishoudens in Nederland' zijn personen thuis ondervraagd met behulp van gestructureerde vragenlijsten en zelfinvullijsten (Weesie e.a., 1995). Bij samenwonenden werden beide partners op zo veel mogelijk identieke wijze ondervraagd. De analyse is gebaseerd op personen van 65 jaar of jonger die nooit eerder gehuwd zijn geweest. Vragen over de netwerken van ouderen en vragen over de relatie tussen echtscheiding en netwerken laat ik daarmee dus buiten beschouwing (zie Knipscheer, De Jong Gierveld, Van Tilburg & Dykstra, 1995; Broese van Groenou, 1991). In het navolgende worden eerst indicatoren van vriendschapsnetwerken ontwikkeld (3.1). Vervolgens vergelijk ik de netwerkkenmerken van personen in verschillende stadia van hun levensloop (3.2). Tot slot vergelijk ik de levensfasen in een multivariaat model waarin ook de invloed van sociaal-structurele en sociaal-culturele factoren wordt bekeken (3.3).

3.1 Netwerkmaten

Respondenten is gevraagd om informatie te geven over hun 'beste vrienden', exclusief de eventuele partner en kinderen, en met een maximum van vijf. Hiermee zijn al onze analyses beperkt tot de sterkste affectieve bindingen in het netwerk. Aan partners zijn identieke vragen gesteld. Als mensen een lat-relatie hebben zijn er wel vragen over de partner gesteld maar zijn de partners zelf niet ondervraagd. Ongeveer 7 procent van de mensen heeft het netwerkschema niet ingevuld. In navolging van eerder onderzoek zijn deze personen uit alle analyses verwijderd (Moore, 1990).

Voor de omvang van het netwerk gebruik ik twee indicatoren: (a) het aantal beste vrienden dat mensen noemen en (b) het aantal contacten dat mensen met hun beste vrienden hebben (zowel totaal als gemiddeld per vriend). Contacten zijn gemeten door voor elke vriend te vragen hoe vaak de respondent deze zag of sprak (inclusief telefoneren). De vier antwoordcategorieën heb ik geschaald naar het maandelijks aantal contacten.

Voor de overlap in het netwerk gebruik ik eveneens twee indicatoren: (a) het aandeel gedeelde vrienden (als maat voor 'affectieve overlap'), en (b) het aandeel gezamenlijke contacten (als maat voor 'contactoverlap').

Om vast te stellen of vrienden gedeeld zijn, is in de eerste plaats aan respondenten gevraagd aan te geven of de betreffende vriend 'waarschijnlijk of zeker wel' tot de vrienden van de partner behoort. Daarnaast is via een uitputtende vergelijking van initialen, voornamen, en demografische kenmerken nagegaan of de vrienden van de respondent ook door de partner zelf in zijn of haar top vijf zijn genoemd (Bernasco, 1996). Met bovengenoemde informatie heb ik een typologie gemaakt van drie soorten vrienden: symmetrisch gedeelde vrienden (vrienden die volgens de respondent bevriend zijn met de partner en die óók door de partner worden genoemd), asymmetrisch gedeelde vrienden (vrienden die volgens de respondent ook bevriend zijn met de partner maar die niet door de partner in zijn of haar top vijf worden genoemd en voor de partner dus tot de minder goede vrienden behoren), en niet-gedeelde vrienden (vrienden van de respondent die volgens de respondent niet bevriend zijn met de partner).

Om overlap in het contact te meten hebben we respondenten gevraagd aan te geven hoe vaak zij hun beste vriend zagen in aanwezigheid van de partner. De antwoorden die zij konden geven zijn geschaald naar proporties, variërend van 0 (nooit in aanwezigheid van partner) tot 1 (altijd in aanwezigheid van partner). Door voor een vriend de fracties te vermenigvuldigen met het aantal contacten, kan ik gezamenlijke en individuele contacten tellen.

3.2 Verschillen in vriendschapsnetwerken naar levensfase

Op basis van bovenstaande netwerkmaten maak ik een vergelijking tussen zes wederzijds uitsluitende stadia in de levensloop (gescheiden of ooit gescheiden personen zijn buiten de analyse gehouden):

Tabel 1: Gemiddeld aantal vrienden en verdeling van vrienden voor allen en naar levensfase en geslacht

Levensfase	(a) % Vrienden niet van partner	(b) % Vrienden asymmetrisch gedeeld	(c) % Vrienden symmetrisch gedeeld	(b+c) % Vrienden gedeeld	(a+b+c) Totaal aantal beste vrienden
Alle gehuwden	41	44	16	59	3,2
Mannen					
Zonder relatie	-	-	-	-	4,3
Lat-relatie	79	-	-	21	3,9
Getrouwd, kinderloos	48	36	15	51	3,6
Getrouwd, kind 0-11	40	43	17	60	3,3
Getrouwd, kind 12+	30	52	19	70	2,7
Getrouwd, leeg nest	20	64	17	80	2,9
Eta	0,42	0,23	0,05	0,42	0,36
Vrouwen					
Zonder relatie	-	-	-	-	4,1
Lat-relatie	74	-	-	26	3,9
Getrouwd, kinderloos	50	36	15	50	3,8
Getrouwd, kind 0-11	51	35	13	49	3,4
Getrouwd, kind 12+	35	51	14	65	3,0
Getrouwd, leeg nest	33	49	18	67	2,9
Eta	0,29	0,18	0,05	0,29	0,29

Noot: Gewogen resultaten *(N=2764)*. Getrouwd is ook ongehuwd samenwonend. Definities van soorten vrienden: (a) Beste vriend van respondent en volgens respondent géén vriend van partner. (b) Beste vriend van respondent en volgens respondent ook vriend van partner, maar niet door partner in zijn/haar top vijf genoemd. (c) Beste vriend van respondent en volgens respondent ook vriend van partner en door partner óók in zijn/haar top vijf genoemd. Het onderscheid tussen (b) en (c) kan alleen worden gemaakt voor getrouwden. De percentages zijn eerst per individu berekend en vervolgens gemiddeld over individuen.

Bron: Huishoudens in Nederland 1995 (eigen analyses).

Tabel 2: Gemiddeld aantal contacten en verdeling van contacten voor allen en naar levensfase en geslacht

	(a) % Contacten alleen	(b) % Gezamenlijk met eigen vrienden	(c) % Gezamenlijk met gedeelde vrienden	(b+c) % Gezamenlijk	(a+b+c) Totaal contacten met beste vrienden	(d) Gemiddeld contact per beste vriend
Alle gehuwden	40	18	42	60	7,4	2,3
Mannen						
Zonder relatie	-	-	-	-	13,5	3,1
Lat-relatie	62	29	9	38	11,1	2,8
Getrouwd, kinderloos	37	24	39	63	8,2	2,4
Getrouwd, kind 0-11	38	20	42	62	7,0	2,1
Getrouwd, kind 12+	31	15	54	69	5,3	2,1
Getrouwd, leeg nest	28	10	62	72	5,1	1,8
Eta	0,39	0,21	0,44	0,39	0,49	0,33
Vrouwen						
Zonder relatie	-	-	-		12,9	3,2
Lat-relatie	63	25	12	37	10,6	2,7
Getrouwd, kinderloos	43	21	36	57	9,6	2,6
Getrouwd, kind 0-11	49	21	30	51	8,7	2,6
Getrouwd, kind 12+	44	13	44	56	7,0	2,4
Getrouwd, leeg nest	41	12	46	59	5,7	2,2
Eta	0,23	0,20	0,30	0,23	0,41	0,23

Noot: Gewogen resultaten *(N=2764)*. Getrouwd is ook ongehuwd samenwonend. Definities van contact: Contacten zijn naar maandelijkse aantallen geschaald: 1 of enkele keren per week = 52/12, 1 of enkele keren per maand = 12/12, 1 of enkele keren per jaar = 4/12, minder vaak = 0/12. Percentages 'door respondent alleen' zijn gebaseerd op de volgende schaling: altijd in aanwezigheid van partner = 0; meestal in aanwezigheid van partner = 0,2; zelden in aanwezigheid van partner = 0,8; nooit in aanwezigheid van partner = 1. Deze cijfers zijn fracties waarmee de interacties zijn vermenigvuldigd. De percentages zijn eerst per individu berekend en vervolgens gemiddeld over individuen.

Bron: Huishoudens in Nederland 1995 (eigen analyses).

(1) alleenstaand zonder relatie;
(2) alleenstaand met relatie (lat-relaties);
(3) gehuwd/samenwonend zonder kinderen;
(4) gehuwd/samenwonend met jongste kind van 0-12;
(5) gehuwd/samenwonend met jongste kind van 12 en ouder;
(6) gehuwd/samenwonend met alle kinderen uitwonend.

In tabel 1 presenteer ik verschillen wat betreft het aantal vrienden en de overlap daarin. In tabel 2 presenteer ik verschillen wat betreft het aantal contacten en de gezamenlijkheid daarvan. Bij de indicatoren van overlap zijn de vergelijkingen beperkt tot mensen met een relatie. Bij het onderscheid tussen symmetrisch en asymmetrisch gedeelde vrienden zijn de vergelijkingen beperkt tot samenwoners. Belangrijk is nog op te merken dat we de invloed van de levensloop op een cross-sectionele manier vaststellen zodat de verschillen vertekend kunnen zijn door cohorteffecten. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat mensen in de fase van het lege nest zich anders gedragen omdat ze ook in een eerdere (historische) periode aan hun relatie zijn begonnen. In de bespreking van de multivariate modellen kom ik hierop terug.

Uit de beschrijvende gegevens (tabel 1) blijkt in de eerste plaats dat het aantal vrienden dat genoemd wordt, afneemt over de levensloop. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen, maar het verband is sterker voor mannen getuige de hogere èta-waarde. Het gemiddelde aantal vrienden daalt van 4,3 voor alleenstaande mannen zonder een relatie, tot 2,9 voor gehuwde mannen met uitwonende kinderen, een daling van 33 procent. Bij vrouwen is de daling 29 procent. Tevens valt op dat het bivariate patroon tamelijk lineair is. Bij vrijwel elke volgende fase in de levensloop daalt het aantal vrienden verder.

Worden de vrienden steeds meer gemeenschappelijk, of in andere woorden, wordt de affectieve overlap groter? Bij mensen met een lat-relatie blijkt 21 tot 26 procent van de vrienden in meer of mindere mate gedeeld te zijn, dat wil zeggen dat de betreffende vriend volgens de respondent ook een goede vriend is van de partner.[2] Als mensen gaan samenwonen wordt de gemeenschappelijkheid veel groter: maar liefst de helft van de eigen vrienden wordt dan ook als een vriend van de partner beschouwd. Ook in de daaropvolgende fasen van de levensloop blijft het aandeel gedeelde vrienden stijgen. Deze stijging is echter in verhouding niet erg sterk en hij is sterker voor mannen dan voor vrouwen. Vrouwen blijven tijdens vrijwel de gehele levensloop een wat groter aandeel eigen vrienden houden.

Toenemende overlap is beter te zien bij de asymmetrisch gedeelde vrienden dan bij de symmetrisch gedeelde vrienden. Het aandeel symmetrisch gedeelde vrienden varieert van 15 procent bij gehuwden zonder kinderen tot 17 procent bij gehuwden met uitwonende kinderen. Daarentegen stijgt het aandeel asymmetrisch gedeelde vrienden van 36 procent bij gehuwde mannen zonder kinderen tot 64 procent bij gehuwde mannen met uitwonende kinderen. Bij vrouwen lopen de percentages minder sterk op, van 36 procent tot 49 procent.

Ook het aantal contacten dat mensen met hun vrienden hebben verandert. Tabel 2 laat zien dat er tijdens de levensloop een sterke daling is in het totaal aantal contacten dat mensen met hun beste vrienden hebben. Om na te gaan of de daling alleen het gevolg is van de

eerder geconstateerde afname in het aantal vrienden, moet men kijken naar de contactfrequentie per vriend. Het aantal contacten per vriend blijkt ook te dalen, maar tabel 2 laat goed zien dat deze daling zwakker is dan die bij het totale contactvolume. Met andere woorden, mensen hebben steeds minder contact met vrienden tijdens de levensloop, deels omdat ze minder vrienden hebben en deels omdat ze de overblijvende vrienden minder vaak zien of spreken.

Tot slot gaan we na of ook de contactoverlap toeneemt. Hiervoor kijken we naar de mate waarin de contacten met de vrienden in aanwezigheid van de partner zijn. Dit is vervolgens uitgesplitst naar gezamenlijke contacten met gedeelde vrienden en gezamenlijke contacten met niet-gedeelde vrienden. De beschrijvende resultaten in tabel 2 laten zien dat er sprake is van toenemend gezamenlijk contact. Deze verandering zit echter vooral in het samenwonen. Bij mensen met een lat-relatie zijn bijna 40 procent van de contacten met de vrienden in aanwezigheid van de partner, bij mensen die samenwonen en nog geen kinderen hebben is dit ongeveer 60 procent. In latere fasen van de levensloop neemt de gezamenlijkheid van het contact verder toe, maar de trend is minder sterk en bij vrouwen zelfs afwezig.

Binnen de gezamenlijke contacten is er tevens sprake van een verschuiving. In de vroege fasen van de relatielevensloop zijn de meeste gezamenlijke contacten nog met niet-gedeelde vrienden; in de latere fasen zijn vrijwel alle gezamenlijke contacten met gedeelde vrienden. Deze trend is niet alleen te zien bij de overgang van een lat-relatie naar een samenwoonrelatie, maar ook daarna. De conclusie uit deze patronen is dat de overlap in het contact vooral te maken heeft met het opzetten van een gezamenlijk huishouden, het samenwonen dus. De verdere toename in contactoverlap lijkt vooral te maken te hebben met een toenemend aantal gedeelde vrienden.

3.3 Een multivariaat model voor de levensloop

In deze paragraaf wordt de paarsgewijze-afzonderingshypothese via een multivariaat model getoetst. In dit model komen verschillende aspecten van de levensloop aan de orde en wordt ook rekening gehouden met de invloed van achterliggende sociaal-structurele en sociaal-culturele kenmerken.

In het model wordt de levensloop gezien als een reeks van opeenvolgende stappen, zoals het krijgen van verkering of het vormen van een gezamenlijk huishouden, aangevuld met een meer gradueel proces bestaande uit het ouder worden en het vóórtduren van de relatie. De stappen in de levensloop worden bepaald via een vijftal cumulatief gecodeerde dummyvariabelen. Formeel zijn deze variabelen als volgt gedefinieerd: $D_{ij}=1$ als *fase*$\geq$j en $D_{ij}=0$ als *fase*<j, waarbij *ij* staat voor individu *i* in *fase j*. Het effect van D_{ij} staat voor het verschil van *fase j* ten opzichte van *fase j-1*. Met deze codering krijgen we goed in beeld bij welke transities in de levensloop er iets significant verandert.

Om het continue effect van de levensloop te schatten kunnen we kijken naar de leeftijd van de persoon en naar de duur van de relatie die hij of zij heeft. Omdat deze variabelen zeer sterk correleren (r=0,92) zijn ze in afzonderlijke modellen geschat en is het model met de

Tabel 3: Percentages en gemiddelden van onafhankelijke variabelen voor individuen

	Gemiddelde	Deviatie
Sekse (vrouw)	49,8	-
Levensfase		
Zonder relatie	18,9	-
Lat-relatie	9,9	-
Getrouwd, kinderloos	18,4	-
Getrouwd, kind 0-11	25,2	-
Getrouwd, kind 12+	16,4	-
Getrouwd, leeg nest	11,3	-
Leeftijd	37,0	12,1
Opleidingsniveau	3,2	1,4
Beroepsstatus	46,3	18,7
Huishoudensinkomen	3774,1	1755,6
Werkend (12 uur of meer)	59,1	-
Schoolgaand	12,0	-
Gezondheidsproblemen - telling van positieve responses op de volgende items:		
Ziekenhuisopname (% 2+ keer)	15,0	-
Langer dan een maand ziek geweest (% 2+ keer)	9,2	-
Oordeel eigen gezondheid (% 'slecht')	12,5	-
Regio		
Platteland en plattelandsstadjes	12,5	-
Forensengemeenten en verstedelijkt platteland	38,1	-
Steden	49,4	-
Religiositeit - telling van aantal positieve responses op de volgende items:		
Lid kerk	44,2	-
Maandelijks bezoeken kerk	17,6	-
Stemmen voor christelijke partij	18,8	-
Ouders maandelijks bezoeken kerk	47,3	-
Traditionele rolopvattingen (oneens=1, eens=5) [Cronbachs α=0,70]		
'Vrouw geschikter om kinderen op te voeden'	2,5	1,4
'Man is natuurlijke kostwinner'	2,3	1,4
'Onnatuurlijk als vrouwen leiding geven'	1,4	0,9
'Taken in een relatie regelen volgens traditie'	2,0	1,2
'Moeder die werkt kiest voor zichzelf'	2,0	1,3
'Het is gewoon als meisje naar technische school gaat'	4,5	1,0
Familialistische waarden (oneens=1, eens=5) [Cronbachs α=0,67]		
'Fijn om kinderen om me heen te hebben'	4,2	1,0
'Alleen in gezin met kinderen kan je je op je gemak voelen'	2,1	1,3
'Volledig tevreden met leven als je een goede ouder bent geweest'	3,0	1,4
'Fijn om kinderen te hebben want die hebben je echt nodig'	2,9	1,4
'Plicht tegenover de samenleving om kinderen te hebben'	1,4	0,9

Noot: Gewogen resultaten *(N=2764)*.

Bron: Huishoudens in Nederland 1995 (eigen analyses).

Tabel 4: Regressie van de omvang van en overlap in het vriendschapsnetwerk op levensfase en ander sociaal-structurele en sociaal-culturele variabelen

	# vrienden		# contacten met vrienden			% gedeelde vrienden		% gezamenlijke contacten	
	I	II	I	II	III	I	II	I	II
Sekse (man=0, vrouw=1)	0,06*	0,03	0,24**	0,13**	0,11**	-0,18**	-0,17**	-0,37**	-0,32**
Cumulatieve levensfase dummies:									
Het krijgen van een relatie	-0,21	-0,33**	-0,44**	-0,54**	-0,34**				
Het gaan samenwonen	-0,21*	-0,13	-0,32**	-0,30**	-0,22**	0,52**	0,35**	0,92**	0,84**
Het krijgen van kinderen	-0,18**	0,01	-0,11*	0,02	0,01	0,11*	-0,05	-0,11*	-0,16**
Het 'ouder' worden van kinderen	-0,37**	-0,05	-0,39**	0,04	0,06	0,27**	0,04	0,14*	0,05
Het uit huis gaan van kinderen	0,03	0,16*	-0,11	0,04	-0,05	0,15*	0,08	0,13	0,13
Leeftijd		-0,21**		-0,32**	-0,20**				
Duur relatie							0,15**		0,06*
Opleidingsniveau		0,14**		-0,04*	-0,12*		-0,11**		-0,06**
Beroepsstatus		0,03*		0,01	-0,03		-0,06**		-0,02
Huishoudensinkomen		0,07**		0,08**	0,04**		0,01		-0,03
Werkend (vs. niet werkend)		-0,04		-0,11**	-0,09**		0,13**		0,21**
Schoolgaand (vs. niet schoolgaand)		0,26**		0,02	-0,14*		-0,12		-0,08
Gezondheidsproblemen		0,04**		0,07**	0,04*		0,01		0,03
Suburbaan (vs. steden)		0,02		0,02	0,01		0,09*		-0,06
Platteland (vs. steden)		-0,09		0,01	0,05		0,17**		0,01
Religiositeit		0,03		0,00	-0,01		0,00		-0,03*
Traditionele rolopvattingen		-0,03		-0,02	-0,01		0,02		0,01
Familialistische waarden		-0,06**		-0,01	0,03		0,07**		0,07**
Aantal vrienden					0,59**				
R-kwadraat (overall)	0,059	0,124	0,103	0,147	0,450	0,049	0,108	0,061	0,086
N huishoudens	1576			1576		1419		1416	
N individuen	2764			2764		2607		2602	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ (eenzijdig).
Noot: Parameters geschat met random effects GLS regressie. Ongewogen resultaten. Onafhankelijke en afhankelijke variabelen zijn gestandaardiseerd, behalve dummyvariabelen.
Bron: Huishoudens in Nederland 1995 (eigen analyses).

hoogste verklaarde variantie gekozen. Leeftijd en relatieduur hangen overigens ook samen met de cumulatieve dummyvariabelen in het model, maar hier is geen sprake van multicollinearitеit.

Naast levensloopkenmerken bevat het model ook een aantal centrale sociaal-structurele kenmerken. Deze zijn van belang omdat zaken zoals werk, inkomen en urbanisatiegraad ook veranderen tijdens de levensloop. Bovendien hebben dergelijke kenmerken een invloed op de omvang en samenstelling van persoonlijke netwerken (Moore, 1990; Van der Poel, 1993). De volgende sociaal-structurele variabelen worden opgenomen (zie ook tabel 3):

(a) sociaal-economische status – drie afzonderlijke indicatoren, te weten het opleidingsniveau, het prestige van het huidige of laatste beroep, en het netto huishoudensinkomen;
(b) dagelijkse bezigheid – een dummyvariabele voor het verrichten van betaalde arbeid en een dummyvariabele voor het volgen van een studie;
(c) gezondheidsproblemen – een schaal bestaand uit drie indicatoren: opgenomen geweest in een ziekenhuis, langer dan een maand ziek geweest, de eigen gezondheid als slecht beoordelend;
(d) regio – indicatoren voor stedelijkheid: ruraal ('platteland' en 'plattelandstadjes'), suburbaan ('verstedelijkt platteland' en 'forensengemeenten'), en de referentiegroep steden (klein, middelgroot en groot).

Tot slot worden sociaal-culturele kenmerken in het model opgenomen. Volgens theorieën over gezinsindividualisering zou het fenomeen van paarsgewijze afzondering vooral moeten voorkomen onder mensen met een meer traditionele kijk op het leven (Kooy, 1967). Dergelijke normen en waarden zullen echter ook sterk verschillen tussen mensen in verschillende fasen van hun levensloop. De invloed van de levensloop wordt immers op een cross-sectionele manier gemeten zodat geboortecohort en leeftijd zijn gecontamineerd. Het kan dus zo zijn dat ouderen meer gedeelde vrienden hebben dan jongeren omdat zij hun relatie zijn begonnen in de hoogtijdagen van het gesloten gezin. Om dergelijke cohortverschillen in ieder geval ten dele uit te schakelen controleer ik voor drie soorten waarden die historisch sterk zijn veranderd:

(a) religiositeit – een schaal bestaand uit vier indicatoren: momenteel lid van een kerk, maandelijks of vaker bezoeken van de kerk, stemmen op een christelijke partij, ouders maandelijks naar de kerk toen de respondent 14 jaar was;
(b) traditionele sekserolopvattingen – een schaal bestaand uit attitudevragen over de mate waarin de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving gelijk moeten zijn;
(c) traditionele familiewaarden – een schaal bestaand uit vijf attitudevragen over hoeveel waarde men hecht aan het hebben van een gezin en het hebben van kinderen.

De modellen worden geschat voor vier afhankelijke variabelen: het aantal vrienden, het aantal contacten, het aandeel gedeelde vrienden, en het aandeel gezamenlijke contacten met

vrienden (tabel 4). De eerste twee modellen zijn gebaseerd op alle respondenten, inclusief alleenstaanden; de laatste twee modellen zijn gebaseerd op mensen met een lat-relatie of een samenwoonrelatie. De modellen zijn geschat voor mannen en vrouwen samen en er wordt een dummyvariabele opgenomen om het sekseverschil vast te stellen. Er worden steeds twee modellen gepresenteerd: model I bevat alleen de cumulatieve dummyvariabelen voor de levensloop, model II bevat alle variabelen. Vergelijking van deze modellen laat zien in hoeverre de eerder geobserveerde levensloopverschillen blijven bestaan na controle voor leeftijd, relatieduur, sociaal-structurele kenmerken en sociaal-culturele kenmerken.[3]

Ik begin de bespreking van de multivariate resultaten met de omvang van het vriendschapsnetwerk. Volgens model II is er zowel sprake van stapsgewijze als van continue levensloopeffecten. Hoe ouder men is, des te minder frequent zijn de vriendschapscontacten. De invloed geldt zowel voor het aantal vrienden als voor het aantal contacten en is vrij sterk te noemen (β=-0,21 en -0,32). De resultaten in model III laten verder zien dat de invloed van leeftijd op het aantal contacten blijft bestaan als ik controleer voor het aantal vrienden. Ouderen hebben dus ook per vriend gemiddeld minder contacten dan jongeren. Het effect wordt overigens wel kleiner.

Is er naast het ouder worden nog een stapsgewijze invloed van de levensloop? Als we ons eerst richten op het aantal vrienden, zien we dat de in het bivariate model (model I) geconstateerde daling duidelijk minder regelmatig wordt in model II. In het bivariate model hebben alle transities (behalve de laatste) een redelijk sterk negatief effect; na controle neemt het aantal vrienden voornamelijk af bij de eerste transitie, als mensen een relatie krijgen. De daling bij latere stappen is klein en niet meer significant. Bij het uit huis gaan van de kinderen zien we nu zelfs enig herstel in de zin dat er dan sprake is van een significante toename in het aantal vrienden. Bij het contactvolume zien we ook verschillen tussen de modellen. In model I hadden vier transities een significant effect, in model II alleen de eerste twee transities. Ook hier blijkt dat de daling vooral aan het begin zit, als mensen een relatie krijgen en gaan samenwonen. Bij het krijgen van kinderen en het ouder worden van die kinderen neemt het aantal contacten niet verder meer af. Dezelfde resultaten worden gevonden als gecontroleerd wordt voor het aantal vrienden (model III).

Als we kijken naar de overlap in het vriendschapsnetwerk zien we in de eerste plaats dat er een duidelijke positieve invloed is van relatieduur. Naarmate een relatie langer duurt, hebben mensen relatief meer gedeelde vrienden en relatief meer gezamenlijke contacten. Deze invloed bestaat ook na controle voor sociaal-structurele en sociaal-culturele kenmerken, maar is niet zo sterk als de invloed van leeftijd op de omvang van het netwerk (β=0,15 en 0,06).

De stapsgewijze invloed op de overlap in het netwerk ziet er ook anders uit als we rekening houden met het continue proces van de levensloop. In de modellen voor gedeelde vrienden nemen na controle voor relatieduur vrijwel alle transitie-effecten in omvang af. In model II zien we dat de toename in gemeenschappelijkheid eigenlijk alleen nog optreedt aan het begin van de levensloop. Alleen als we samenwoners met lat-relaties vergelijken is er een significante toename in gedeelde vrienden. Ook de gezamenlijke contacten nemen toe als mensen gaan samenwonen. Verder zien we een niet eerder geobserveerde daling van het aandeel

gezamenlijke contacten na de geboorte van het eerste kind. Deze daling is overigens kleiner dan de stijging na het samenwonen, zodat we hier moeten spreken van een beperkte terugval. Meer gedetailleerde analyses laten bovendien zien dat er een significant interactie-effect bestaat tussen deze transitie en sekse. De onverwachte daling in het aandeel gezamenlijke contacten na de geboorte is significant sterker voor vrouwen. Kinderen leiden dus vooral voor vrouwen tot meer gescheiden vriendschapscontacten.

Welke invloed hebben sociaal-structurele kenmerken op het vriendschapsnetwerk? De indicatoren van sociaal-economische status blijken volgens tabel 4 een significante invloed te hebben op zowel de omvang als de samenstelling van vriendschapsnetwerken. Hierbij is de invloed van opleiding het sterkst. Het opleidingsniveau heeft een positief effect op het aantal vrienden, maar een negatief effect op het aantal contacten, vooral na controle voor het aantal vrienden. Hoger opgeleiden noemen dus meer vrienden, maar hebben per vriend minder intensief contact. Daarnaast is opvallend dat de overlap in het netwerk over het algemeen kleiner is onder hoger opgeleiden. De effecten van beroepsprestige zijn zwakker dan die van opleidingsniveau, maar hebben wel dezelfde richting. Al met al wijzen deze resultaten erop dat in lagere sociale milieus de huwelijksnetwerken kleiner en hechter zijn, een bevinding die in algemene zin strookt met eerder onderzoek (Moore, 1990). De betrekkelijke openheid van het begrip vriendschap kan bij deze bevindingen overigens ook een rol spelen. Wellicht zijn lager opgeleiden minder geneigd familieleden als vrienden te betitelen dan hoger opgeleiden, waardoor zij gemiddeld op minder vrienden uitkomen in het schema.

De invloed van het huishoudensinkomen is enigszins een uitzondering op dit patroon omdat hogere inkomensgroepen niet alleen meer vrienden noemen, maar ook significant meer contacten per vriend. Terwijl we bij hoger opgeleiden het patroon van 'veel vrienden maar weinig contact per vriend' zagen, zien we bij hogere inkomensgroepen een patroon van 'veel vrienden en veel contact'.

Ook werk structureert vriendschapsnetwerken. Deze invloed zien we in de eerste plaats terug in de modellen voor aantallen vrienden en contacten. Werkende personen hebben niet minder vrienden, maar wel minder contacten met vrienden dan niet-werkende personen (tabel 4). Daarnaast zien we dat er een positieve invloed is van werk op overlap. Werk leidt tot meer gedeelde vrienden en meer gezamenlijkheid in de contacten. Nadere analyses laten zien dat er ook een significante en positieve interactie tussen werk en sekse bestaat. Dit extra model toont aan dat de positieve invloed van werk op gezamenlijke contacten sterker geldt voor vrouwen. Al met al lijkt de invloed van werk op het netwerk complex: het is enerzijds een restrictie die zorgt voor minder intensief contact, het is anderzijds een bindende factor die kan zorgen voor meer gemeenschappelijkheid in het netwerk.

Onder de noemer van dagelijkse bezigheden bekijken we ook de invloed van school en studie. De modellen voor de omvang van het vriendschapsnetwerk laten zien dat studenten gemiddeld meer vrienden noemen maar tegelijkertijd minder contact hebben met vrienden na controle voor het aantal vrienden. Ook bij deze groep zien we dus een relatief groot maar extensief vriendschapsnetwerk.

De regio waarin mensen wonen blijkt een minder belangrijke rol te spelen dan verwacht. In het algemeen wordt gesteld dat de trek uit de grote stad die men vaak ziet als paren kinderen krijgen, ook gevolgen heeft voor het netwerk. In de gezinssociologie wordt het fenomeen van paarsgewijze afzondering en de daarmee samenhangende gezinsindividualisering dan ook in één adem genoemd met de opkomst van de *suburbs*. Uit het model blijkt dat mensen in suburbane en rurale gebieden meer gedeelde vrienden hebben dan mensen in de stad, in overeenstemming met bovengenoemde speculaties. Urbanisatiegraad heeft echter geen effect op gezamenlijke contacten en ook niet op de omvang van het vriendschapsnetwerk.

Een andere factor die samenhangt met de levensloop is de gezondheid. Mensen met gezondheidsproblemen noemen in tegenstelling tot de verwachting juist meer vrienden en rapporteren meer contacten dan gezonde mensen. De meest waarschijnlijke oorzaak daarvoor is dat gezondheidsproblemen leiden tot een grotere behoefte aan contact.

Welke invloed hebben sociaal-culturele indicatoren op het vriendschapsnetwerk? De modellen in tabel 4 laten zien dat normen en waarden wel meespelen in de omvang en samenstelling van vriendschapsnetwerken, maar het patroon van de effecten als geheel is niet overtuigend. De belangrijkste bevinding is dat mensen met traditionele waarden ten aanzien van gezin en kinderen, minder vrienden noemen, meer gedeelde vrienden hebben en meer gezamenlijke contacten. Dit is in overeenstemming met wat we zouden verwachten: paarsgewijze afzondering komt meer voor onder traditioneel ingestelde huwelijksparen. De invloed van emancipatiewaarden is echter afwezig en de invloed van religie is verwaarloosbaar klein. Al met al lijken waarden in dit geval minder van belang dan sociaal-structurele factoren.

Tot slot zien we dat in alle vergelijkingen sekse een belangrijke factor is. Mannen noemen gemiddeld minder vrienden, minder contacten, en minder contacten per vriend, in overeenstemming met eerder onderzoek (Dykstra, 1990). Een nieuwe bevinding is dat mannen een groter aandeel van met de partner gedeelde vrienden hebben en ook meer gezamenlijke contacten onderhouden dan vrouwen. Mannen zijn wat hun netwerk betreft dus wat sterker verbonden met het huwelijk dan vrouwen. Terwijl veel vrouwen in economisch opzicht meer afhankelijk zijn van het huwelijk dan mannen, zijn mannen in sociaal opzicht meer afhankelijk dan vrouwen. Sociale afhankelijkheid lijkt dus het spiegelbeeld te zijn van economische afhankelijkheid. Tot slot zien we dat de invloed van sekse op de omvang van het vriendschapsnetwerk halveert als we controleren voor sociaal-structurele en sociaal-culturele kenmerken. Verschillen in omstandigheden en verschillen in normen en waarden kunnen dus een groot deel van het sekseverschil verklaren.

4. Conclusie

In dit artikel is de paarsgewijze-afzonderingshypothese voor de eerste keer in Nederland getoetst aan de hand van een grootschalig survey onder alleenstaanden en samenwonende paren. Drie soorten effecten konden op grond van de hypothese worden verwacht: afnemend contact met vrienden, toenemende gezamenlijkheid van de contacten, en steeds meer gedeelde vrienden.

Wat betreft het contact met vrienden vinden we inderdaad aanwijzingen voor krimp: een afname in het aantal vrienden en het aantal contacten met vrienden, ook per vriend. Deze afname is vooral te zien na het aangaan van een lat-relatie en na het samenwonen. Het krijgen van kinderen heeft geen negatieve invloed en bij het uit huis gaan van de kinderen is er zelfs enig herstel. Daarnaast vinden we een sterk leeftijdseffect: naarmate mensen ouder worden, nemen hun vriendschappelijke contacten in frequentie af.

Wat betreft de overlap in het netwerk vinden we ook steun voor de hypothese, hoewel niet altijd even overtuigend. Het aandeel gedeelde vrienden en het aandeel gezamenlijke contacten nemen toe over de levensloop. Deze verandering bestaat uit een stijging in overlap na het samenwonen, gevolgd door een licht maar lineair toenemende overlap met de duur van de relatie. Het krijgen van kinderen lijkt hier overigens te leiden tot een kleine terugval in de gezamenlijke contacten, vooral bij vrouwen. De invloed van de levensloop op overlap lijkt dus vooral een continu proces te zijn, niet zozeer een opeenvolging van stapsgewijze effecten.

Wat kunnen we op grond van de bevindingen zeggen over de verschillende theoretische mechanismen die ten grondslag liggen aan de paarsgewijze-afzonderingshypothese? Het concurrentieprincipe krijgt relatief veel steun. De daling van het aantal vrienden en contacten is immers het sterkst bij de overgang naar een lat-relatie en vervolgens nog relatief sterk bij het samenwonen. Dit zijn ook de fasen waarin concurrentie het scherpst zou zijn. Dat de daling bij mannen sterker is dan bij vrouwen is ook te zien als een positieve aanwijzing. Voor vrouwen kunnen de functies die vriendinnen doorgaans vervullen immers moeilijker door een partner worden overgenomen en is er dus minder concurrentie.

Het balansprincipe wordt ook ondersteund, maar minder overtuigend. Ten eerste is de daling van het aantal vrienden in tegenspraak met het balansprincipe. Het verlies aan eigen vrienden zou immers moeten worden gecompenseerd door vrienden die men via de partner erbij krijgt. Dat we een sterk duureffect vinden op overlap is natuurlijk wel precies wat men volgens het balansprincipe zou verwachten. Een kanttekening moet daarbij echter ook geplaatst worden. Als we ons richten op vrienden die voor beide partners tot de beste vijf horen, zien we geen duureffect. Toenemende overlap is alleen terug te vinden bij de asymmetrisch gedeelde vrienden: gemeenschappelijke vrienden die bij de een in de top vijf staan maar bij de ander niet. Deze bevinding suggereert dat het balansprincipe voornamelijk geldt voor een wat oppervlakkige vorm van vriendschap; de kern van het vriendschapsnetwerk blijft gescheiden.

Mechanismen die betrekking hebben op sociale normen lijken ook door de gegevens ondersteund te worden. Volgens dit principe zou er vooral een toename in het gezamenlijk contact moeten zijn bij het begin van de levensloop en dat is ook wat we vinden. Aan de andere kant vinden we in de multivariate analyses weinig effecten van normen en waarden op de mate van gezamenlijkheid. Dit suggereert dat het normatieve principe wellicht toch niet zo belangrijk is.

Hoewel de gegevens uit het survey 'Huishoudens in Nederland' een in Nederland nog niet eerder gepresenteerd inzicht bieden in de paarsgewijze-afzonderingshypothese, zijn er ook nadelen verbonden aan het survey. Het belangrijkste nadeel is dat de gegevens cross-sectioneel

zijn: we vergelijken mensen die zich op het moment van survey in verschillende fasen van de levensloop bevinden. Cohortverschillen kunnen doorwerken in deze vergelijkingen. Paren met uitwonende kinderen zijn in een andere tijd getrouwd dan kinderloze paren en zullen om die reden hun relatie anders hebben ingericht. Dit kan ook doorwerken in de manier waarop zij hun vriendschappen onderhouden. In de analyses wordt zo goed mogelijk gecontroleerd voor dit soort cohorteffecten, onder meer door rekening te houden met de invloed van traditionele normen en waarden rond kerk, kinderen en taakverdeling. Deze controles zijn echter niet perfect zodat replicaties met panelgegevens over een breed spectrum van de levensloop welkom zijn.

Noten

1. Matthijs Kalmijn is als universitair hoofddocent verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. Dit artikel is onderdeel van het Pionier-programma *The Management of Matches* van J. Weesie & W. Raub (NWO PGS 50-370). Ik dank Henk Flap en Paul de Graaf voor opmerkingen over een eerdere versie van dit artikel. Een eerdere versie van dit paper werd gepresenteerd op de Marktdag Sociologie, Antwerpen, 18 mei 2001. Correspondentieadres: Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht, e-mail: M.Kalmijn@fss.uu.nl.
2. De percentages voor overlap zijn eerst per individu berekend en vervolgens over individuen gemiddeld.
3. Alle modellen zijn geschat met *multilevel* analyse (*random effects* GLS) om te corrigeren voor het feit dat er per huishouden (meestal) twee individuen in de data aanwezig zijn. Alle onafhankelijke en afhankelijke variabelen (met uitzondering van dummy-variabelen) zijn getransformeerd tot *z*-scores zodat de getallen vergelijkbaar zijn met gestandaardiseerde coëfficiënten.

Literatuur

Aukett, R., Ritchie, J. & Mill, K. (1988). Gender differences in friendship patterns. *Sex Roles, 19,* 57-66.

Bernasco, W. (1996). Construction of variables indicating couples' common friends in HIN95. *ISCORE Papers,* No. 101. Utrecht University/ICS: Department of Sociology.

Bott, E. (1957). *Family and social network.* London: Tavistock.

Broese van Groenou, M.I. (1991). *Gescheiden netwerken: De relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding.* Amsterdam: Thesis.

Brines, J. & Joyner, K. (1999). The ties that bind: Principles of cohesion on cohabitation and marriage. *American Sociological Review, 64,* 333-355.

Diewald, M. (1993). Netzwerkorientierungen und Exklusivität der Paarbeziehung: Unterschiede zwischen Ehen, nichtehelichen Lebensgemeinschaften und Paarbeziehungen mit getrennten Haushalten. *Zeitschrift für Soziologie, 22,* 279-297.

Dykstra, P.A. (1990). Disentangling direct and indirect gender effects on the supportive network. In K. Knipscheer & T. Antonucci (Red.) *Social network research: substantive issues and methodological questions* (pp. 55-65). Amsterdam: Swets and Zeitlinger.

Fischer, C.S. & Oliker, S.J. (1983). A research note on friendship, gender, and the life cycle. *Social Forces, 62,* 124-133.

Fischer, J.L., Sollie, D.L., Sorell, G.T. & Green, S.K. (1989). Marital status and career stage influences on social networks of young adults. *Journal of Marriage and the Family, 51,* 521-534.

Gerstel, N. (1988). Divorce, gender, and social integration. *Gender and Society, 2,* 343-367.

Huber, J. & Spitze, G. (1988). Trends in family sociology. In N. Smelser (Red.), *Handbook of sociology* (pp. 425-448). Newbury Park: Sage.

Hurlbert, J.S. & Acock, A.C. (1990). The effects of marital status on the form and composition of social networks. *Social Science Quarterly, 71,* 163-174.

Johnson, M.P. & Leslie, L. (1982). Couple involvement and network structure: a test of the dyadic withdrawal hypothesis. *Social Pyschology Quarterly, 45,* 34-43.

Kalmijn, M. & Bernasco, W. (2001). Separated lifestyles in married and cohabiting relationships. *Journal of Marriage and the Family* [te verschijnen].

Kalmijn, M., Bernasco, W. & Weesie, J. (Red.) (1999). *Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland: De organisatie van afhankelijkheid.* Assen: Van Gorcum.

Kim, H.J. & Stiff, J.B. (1991). Social networks and the development of close relationships. *Human Communication Research, 18,* 70-91.

Knipscheer, C.P.M., Jong Gierveld, J. de, Tilburg, T. van & Dykstra, P.A. (1995). *Living arrangements and social networks of older adults.* Amsterdam: VU University Press.

Kooy, G.A. (1967). *Het modern-Westers gezin.* Hilversum: Paul Brand.

Lesthaeghe, R. & Kaa, D.J. van de (1986). Twee demografische transities? In D.J. van de Kaa & R. Lesthaeghe (Red.), *Bevolking: Groei en krimp* (pp. 9-24). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Milardo, R.M. (1982). Friendship networks in developing relationships: converging and diverging social environments. *Social Pyschology Quarterly, 45,* 162-172.

Moore, G. (1990). Structural determinants of men's and women's personal networks. *American Sociological Review, 55,* 726-735.

Munch, A.J., McPherson, M. & Smith-Lovin, L. (1997). Gender, children, and social contact: the effects of childrearing for men and women. *American Sociological Review, 62,* 509-520.

Parks, M.R., Stan, C.M. & Eggert, L.L. (1983). Romantic involvement and social network involvement. *Social Psychology Quarterly, 46,* 116-131.

Poel, M. van der (1993). *Personal networks: a rational-choice explanation of their size and composition.* Lisse: Swets & Zeitlinger.

Rusbult, C.E. (1983). A Longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology, 45,* 101-117.

Surra, C.A. (1985). Courtship types: Variations in interdependence between partners and social networks. *Journal of Personality and Social Psychology, 49,* 357-375.

Weeda, C.J. (1985). De toekomst van het gezin in sociologisch perspectief. In Kooy, G.A. (Red.), *De toekomst van het westerse gezin* (pp. 119-142). Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Weesie, J., Kalmijn, M., Bernasco, W. & Giesen, D. (1995). *Huishoudens in Nederland 1995* [databestand]. Universiteit Utrecht: Vakgroep Sociologie/ICS.